

В. М. ІВАНОВ

В'ячеслав Миколайович Іванов, кандидат історичних наук, доцент, професор Київського університету права НАН України

НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРИЧНЕ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ (ДО 70-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОГО ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ)

Європейський вибір України супроводжується інтеграцією вітчизняної правової системи в сучасний світовий правопорядок, основи якого були встановлені на уламках повоєнної Європи в ході Нюрнберзького процесу*. Сьогодні, з дистанції у сім десятиліть, коли на зміну політичним пріоритетам світова громадськість висуває верховенство права й загальнолюдських цінностей, є всі можливості для впровадження випробуваних світовою практикою принципів та норм в українську правову систему і масову правову свідомість. Нове бачення складних аспектів міжнародної політики напередодні Другої світової війни, коли українські землі знаходилися у сфері геополітичних інтересів різних, насамперед «великих» держав, актуалізують прецедент Нюрнберга, не лише як міжнародного військового трибуналу, що покарав головних нацистських злочинців, а й як пересторогу тим, хто намагається перекроювати політичну карту Європи й Світу. Дослідження встановлених у Нюрнберзі принципів справедливого покарання військових злочинців є актуальним також з огляду на незворотність притягнення до кримінальної відповідальності сучасних агресорів і міжнародних терористів, у тому числі винуватців війни на сході України, яке рано чи пізно має відбутися.

Правові проблеми, пов'язані із створенням та діяльністю Міжнародного військового трибуналу, аналізом його Статуту та результатів діяльності з позицій міжнародного права докладно і різнопланово розглядаються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. У працях юристів, які безпосередньо брали участь у роботі трибуналу, А. Н. Трайніна, А. Й. Полторака, М. Ю. Рагінського та ін.¹ зачіпаються питання, пов'язані з передісторією Нюрнберзького процесу, наводяться офіційні заяви і декларації урядів держав-засновників про покарання військових злочинців, повідомляються цікаві дані про час попереднього розслідування справи головних військових злочинців, характеризується організація роботи обвинувачення та захисту. У зарубіжних наукових та публіцистичних джерелах² міститься розгорнута оцінка Нюрнберзького процесу, на основі його документів відтворюється картина жахливих злочинів, скоєних німецькими фашистами, стверджується, що покарання злочинців – це не лише правова проблема, а й проблема моральна, політична, необхідна складова у боротьбі за мир та демократію. «Навіть у часи варварства не відбувалися такі жахливі злочини, тому інстинктивне бажання цивілізованого людства відновити здоровий глузд та моральні цінності втілювалося в суді, який відкрився у Нюрнберзі 20 листопада 1945 р.»³, – зазначав англійський аналітик Р. Купер, який був присутнім на процесі. За 70 років Нюрнберзький процес сотні разів обговорювався і аналізувався істориками, юристами, політиками, публіцистами на численних конференціях, «круглих столах», у науковій та публіцистичній літературі, але суперечки з приводу оцінок його рішень та наслідків не вщухають. У низці цих оцінок і думок уявляється можливим виявити два основних підходи до події в Нюрнберзі.

Історично першим є сприйняття Нюрнберга як традиційно-ритуального оформлення перемоги. Всесвітній історії з давніх часів відомі римські тріумфи, коли проносилися трофеї та проводилися полонені ватажки переможеної сторони, яких потім страчували. Не дивно, що саме така оцінка Міжнародного військового трибуналу пролунала з боку підсудних ще до початку судових засідань. Зокрема, один із головних нацистських злочинців Г. Герінг, отримавши копію звинувачення, написав: «Переможець завжди буде суддею, а переможений звинуваченим»⁴. Таке розуміння Нюрнберга у спрощеному вигляді зводиться до звичайного утвердження принципу сили, правового всевладдя переможців над переможеними. Англійський юрист П. Калвокорессі з цього приводу зазначає, що союзники створили не нове право, але лише новий суд. «По суті справи, – пише він, – установа Міжнародного військового трибуналу було не таким вже великим нововведенням, як його часто зображають. Кожна країна-переможниця має право, яке давно встановлене і часто здійснювалося, судити воєнних злочинців перед військовими трибуналами, створеними нею. Нововведення 1945 р. полягало в укладенні угоди між декількома країнами-переможницями щодо суду над

© В. М. Іванов, 2015

* 70 років тому, 20 листопада 1945 р., в м. Нюрнберзі розпочався судовий процес над головними нацистськими військовими злочинцями. Він проводився згідно зі Статутом Міжнародного військового трибуналу і угоди, підписаної в ході Лондонської конференції, що проходила з 26 червня по 8 серпня 1945 р. між урядами США, СРСР, Великобританії та Франції. Підсудними на процесі стали 24 нацистських керівники. Всі вони були звинувачені у скоєнні злочинів проти миру, людства, військових злочинів для досягнення світового панування. За весь Нюрнберзький процес було проведено 403 відкриті засідання трибуналу, заслухано 113 свідків, розглянуто 143 письмових показань свідків і понад 5 тис. документальних доказів. 30 вересня – 1 жовтня 1946 р. було оголошено вирок підсудним. Трибунал також оголосив злочинними організаціями: керівний склад націонал-соціалістичної партії, охоронні закони цієї партії (СС), таємну поліцію (гестапо) та службу безпеки (СД). Нюрнберзькі принципи були підтримані Генеральною Асамблеєю ООН як загальновизнані принципи міжнародного права.

військовими злочинцями»⁵. Дійсно, рішення про утворення, порядок роботи і правила процедури суду встановлювалися державами-переможцями. За складом трибуналу (по одному судді та обвинувачу з їх заступниками від кожної з держав-засновниць) це був суд чотирьох держав. Але той факт, що протягом півроку до Лондонської угоди про створення трибуналу приєдналися 19 держав, а принципи, які були покладені в основу його Статуту і вироку, були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН (резолюціями від 11 грудня 1946 р. і 27 листопада 1947 р.) можна вважати цілковитою легітимізацією Нюрнберзького трибуналу з боку міжнародного співтовариства. До того ж переважна більшість німецького населення, як свідчили численні опитування населення (78 відсотків опитаних висловилося за судовий процес, 6 відсотків – проти, решта не мала певної думки), також вважала, що суд в Нюрнберзі був законним, проводився відповідно до прийнятих норм права, а його вирок був справедливим⁶. Детально зупиняючись на питанні про відповідальність фашистської Німеччини за скоєні злочини, німецький аналітик Р. Хенкіс підкреслює, що «судді у Нюрнберзі не перетворювали суд на показовий процес з наперед вирішеним результатом. Навпаки, робилися всі зусилля для вивчення питання щодо вини та невинуватості. Вирок суду не обрушився на невинних»⁷.

Що стосується вірогідності інших варіантів організації проведення суду над головними німецькими військовими злочинцями, то вони наряд чи були можливими в переможному, але буремному 1945 році. Не мало перспективи проведення такого суду в нейтральних країнах, передусім тому, що під час Другої світової війни справжня нейтральність і незаінтересованість їм не була властивою, а отже, суд цих країн не міг бути відповідним органом розслідування справи гітлерівських ватажків. Відсутність у цей період німецького уряду та німецьких судів також виключала можливість здійснення правосуддя в місцевих органах правосуддя. Вся влада знаходилася в руках союзних окупаційних властей, і було абсолютно природно, що судові функції здійснювалися союзною адміністрацією.

У докір Нюрнберзькому міжнародному військовому трибуналу ставиться те, що він був судом *post factum*, а правосуддя відправлялося всупереч принципу *nullum crimen, nulla poena, sine lege*. Проте заслуга Нюрнберзького трибуналу саме в «надпозитивності» його рішень, які, на думку вченого-міжнародника О. О. Мережка, є «прикладом дієвості природного права в ХХ столітті»⁸. Вітчизняні й зарубіжні правознавці наголошують на принциповій важливості інтерпретації міжнародно-правових злочинів, передусім на засадах природного права, на тому, що принцип «нема злочину без покарання» розуміється саме у природно-правовому аспекті, коли йдеться про злочин не у законі, а саме у праві⁹. З цього приводу відомий правознавець П. М. Рабінович¹⁰ звертає увагу на положення вироку Нюрнберзького трибуналу, де прямо констатовано, що він (вирок) є «вираженням того міжнародного права, котре вже існувало на час утворення цього трибуналу», і що той, хто агресивно, всупереч укладеним угодам і без попередження здійснює напад «повинен знати, що вчиняє неправову справу». Трибунал констатував, що «... підсудні повинні були знати, що чинять всупереч міжнародному праву»¹¹. Отже, Нюрнберзький трибунал не був свавільним проявом влади й сили з боку держав-переможниць. Хоча до моменту його створення не існувало нормативного визначення міжнародних злочинів, але були природно-правові, звичаєві й моральні норми, які закріплювали історично досягнутий рівень цивілізованості міжнародного співтовариства. У Нюрнберзі судили не просто переможених у війні. Підсудні, які володіли величезною владою і використовували її для вчинення тяжких злочинів, «могли бути покарані, оскільки вони програли війну, але повинні були понести покарання тому, що вони розпочали її»¹². Міжнародний військовий трибунал засудив злочинців, які створили злочинну державу, розв'язали небувалу за масштабами та втратами людства агресивну війну, скоїли злочини проти людяності, проти мирного населення, що не мають ніякого виправдання. Суд не визнав посилення на виконання наказу командування в якості виправдання за скоєні злочини або пом'якшуючу провину обставину. Було засуджено ідеологію і практику етнічних чисток і геноциду, культ національної винятковості, військової сили і агресії, які становили сутність нацистської політики. Покарання військових злочинців розглядається як справедлива й необхідна міра з метою запобігання жадливим злодіянням в майбутньому і зміцнення миру.

Прихильники іншого підходу, передусім вважають Нюрнберг наріжним каменем у будівлі нового порядку, встановленого на уламках Європи, порядку, який багато у чому скасовує Вестфальський принцип національних суверенітетів. Вони розглядають Нюрнберзький процес як символ конструктивних зусиль для досягнення законності, правопорядку і стабільного миру, вважають, що військові конфлікти можуть бути попереджені за допомогою міжнародних організацій та договорів. Принцип міжнародного суду як вищої інстанції, принцип пріоритету міжнародного права над національним правом вони вважають незмінним, раз і назавжди встановленим. Нюрнберг – це точка відліку сучасного міжнародного права, це момент народження такої системи міжнародних норм, які є обов'язковими не тільки для держав, а й для людей, які ними керують. У результаті з'явилися Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. та Додаткові протоколи 1977 р., Конвенція про попередження злочинів геноциду та покарання за нього 1948 р., Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р., Трибунал по колишній Югославії, Трибунал з Руанди.

Реалізація ідеї міжнародної кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів проти міжнародного права, яку плекали кілька поколінь учених-пацифістів, поклала початок практичному становленню і розвитку міжнародного кримінального права та процесу, в яких вдалося поєднати кримінально-процесуальні постулати правових систем різних країн, тим самим створивши унікальний комплекс правових норм *sui generis*¹³. Саме Нюрнберзький процес заклав підвалини міжнародної кримінальної юстиції і проторував шлях до постійного, універсального і незалежного Міжнародного кримінального суду. У ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу наведено базове визначення категорії «міжнародні злочини» і надано їх класифі-

кацію: злочини проти миру; воєнні злочини та злочини проти людяності¹⁴. У цьому контексті слід зазначити, що Кримінальний кодекс України (2001 р.) вперше встановив в окремому розділі злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, встановивши кримінальну відповідальність за такі суспільно небезпечні діяння, як планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів і звичаїв війни, застосування зброї масового знищення та ін.¹⁵

Дослідження в ході Нюрнберзького процесу катастрофічних масштабів руйнування скарбів світової культури багато в чому вплинуло на прийняття Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року. Висновки та правові позиції Міжнародного трибуналу не могли не позначитися на змісті Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і Міжнародних пактів про права людини 1966 року.

Як видається, сучасність допомагає нам глибоко і всебічно оцінити значення Нюрнберзького процесу, переосмислити його історично-правові наслідки, перетворити його обговорення на щось більш глибоке й актуальне, ніж обов'язкова, але не достатня данина історичній пам'яті. Передусім історично-правове значення Нюрнберга полягає в тому, що він відбувся. Як відомо, проблему юридичної відповідальності за розв'язання війни і військові злочини світова юридична практика намагалася вирішити відразу після закінчення Першої світової війни. У частині VII Версальського договору (1919 р.)¹⁶ йшлося про покарання винуватців як самої військової агресії, так і конкретних військових злочинців. Імператора Німеччини Вільгельма II мав судити спеціальний суд, створений з п'яти суддів, відповідно від США, Великобританії, Франції, Італії та Японії при забезпеченні «звинуваченому суттєвих гарантій права захисту» (ст. 227). Інших військових злочинців, обвинувачених у вчиненні дій, що суперечили законам і звичаям війни, мали судити військові суди (ст. 228). Але Нідерланди відмовились видати колишнього німецького імператора, який знайшов притулок на їхній території. Союзники не наполягали на своїй вимозі, і урочисто проголошений міжнародний суд так і не відбувся. Відсутність покарання для головних винуватців Першої світової війни і фактична профанія цього покарання німецьким судом в Лейпцигу, який фактично обмежився лише другорядними військовими злочинцями, багато в чому стали причиною того, що майбутні керівники нацистської держави сприйняли все це як свого роду індульгенцію на розв'язання нової агресії і вчинення нових ще жахливіших і масштабніших військових злочинів.

Питання про відповідальність нацистського керівництва Німеччини і організацію судового процесу неодноразово обговорювалися учасниками антигітлерівської коаліції. Із членів «великої трійки» Ф. Рузвельт та Й. Сталін були за процес, а У. Черчіль (як і ряд високопоставлених чиновників США та Англії) займав іншу позицію, вважаючи за «краще розстріляти нацистських лідерів без зайвих церемоній». З цього приводу англійський історик Н. Дейвіс зауважує, що «Сталін звик до показових процесів як інструментів своїх політичних перемог у Радянському Союзі, тож не було жодних підстав гадати, ніби він відмовиться від нагоди так само показати силу й після своєї видатної міжнародної перемоги. Сталін, зрештою, виграв найбільше усіх, бо на будь-якому справедливому процесі він сам дуже легко міг би опинитись на лаві підсудних»¹⁷. Не випадково «Комісію з керівництва роботою радянських представників у Міжнародному трибуналі в Нюрнберзі» очолював головний державний обвинувач на сталінських «показових судових процесах» під час чисток 1930-х рр. А. Вишинський.

Як стало відомо, у листопаді 1945 р. в Лондоні союзники узгодили на прохання радянської сторони перелік небажаних питань. Більшість з них стосувалася радянсько-німецького Договору про ненапад 1939 р., приєднання Західної України і Західної Білорусії до СРСР, проблеми прибалтійських республік. Погоджуючись не чіпати радянсько-німецькі і радянсько-польські відносини зразка 1939 р., західні союзники фактично давали індульгенцію самим собі за свої дії зразка 1938–1939 рр., коли Великобританія і Франція вступили у змову з Гітлером з питання про Чехословаччину. Крім того, існувала домовленість не торкатися ряду інших питань (поведінки Британії під час війни з бурями, бомбування британцями Дрездена та ін.), з приводу яких ці країни могли стати об'єктом обвинувачень, та припиняти їх висловлювання на процесі¹⁸.

Отже, відокремивши німецький фактор від решти чинників, Нюрнберг «неминуче породив викривлений і, зрештою, непридатний аналіз. Крім того, нехтуючи певний матеріал, процес посприяв появі хибної думки, ніби більше нема чого з'ясовувати»¹⁹. Сталінізм, через саму наявність Міжнародного військового трибуналу за участі СРСР, як би «проходить по іншому історичному відомству» із спільним протиборством однозначному і безумовному злу – фашизму. Між тим, в літературі міститься достатньо фактологічного матеріалу про радянсько-німецьке економічне, технологічне й військове співробітництво²⁰. Суд над політичною і військовою верхівкою Третього рейху повинен був також супроводжуватися процесом у справі «спонсорів» нацизму – людей, які кували військову і економічну могутність гітлерівської Німеччини. Взагалі, великий мінус Нюрнберзького процесу в тому, що справжні диригенти залишилися за лаштунками і були поза досяжністю.

Незаперечна заслуга Нюрнберзького трибуналу полягає в тому, що він, як перший в історії міжнародний кримінальний суд, аргументовано й переконливо довів вину підсудних у скоєнні тяжких міжнародних злочинів і засудив головних німецьких військових злочинців. Разом із тим, зосередившись лише на німецьких винуватцях війни і військових злочинцях, по суті він був судом переможців над переможеними. Сьогодні, з дистанції у сім десятиліть, коли на зміну політичним пріоритетам світова громадськість висуває верховенство права й загальнолюдських цінностей, є всі можливості для глибокого об'єктивного і неуперед-

женого аналізу усього комплексу питань, пов'язаних з причинами, злочинною сутністю та наслідками Другої світової війни.

Нюрнберзький трибунал створив передумови до формування основ сучасного світового правопорядку, насамперед у таких сферах, як захист прав людини і міжнародне гуманітарне право, а також до розвитку нових принципів і норм у всіх інших галузях міжнародного права. Його рішення привели до створення міжнародного кримінального права і закликають до боротьби проти міжнародних злочинів, ким би вони не здійснювалися.

¹ *Трайнин А. Н.* Защита мира и борьба с преступлениями против человечества [Текст] / А. Н. Трайнин. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 298 с.; *Трайнин А. Н.* Избранные произведения [Текст]: защита мира и уголовный закон / А. Н. Трайнин; под общ. ред. Р. А. Руденко. – М.: Наука, 1969. – 454 с.; *Полторак А. И.* Нюрнбергский процесс (основные правовые проблемы) / А. И. Полторак. – М.: Наука, 1966. – 351 с.; *Полторак А. И.* Нюрнбергский эпилог / А. И. Полторак; под ред. А. А. Беркова, В. Д. Ежова. – М.: Юрид. лит., 1983. – 567 с.; *Рагинский М. Ю.* Нюрнберг перед судом истории: воспоминания участников Нюрнбергского процесса / М. Ю. Рагинский. – М.: Политиздат, 1986. – 341 с.

² *Cooper, Robert W.* (Robert Wright), 1904–1992. The Nuremberg trial / by R. W. Cooper. Harmondsworth, England; New York: Penguin Books, 1947. – 301 p.; *Bernstein, Victor Heine.* Final Judgment; the Story of Nuremberg. New York: Boni & Gaer, 1947. – 289 p.; *W. R. Harris.* Tyranny on Trial. The Evidence at Nuremberg. Dallas, Southern Methodist University Press, 1954. – 608 p.; *Massarek E.* Nürnberg: zum Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher. – Wien: Stern-Verl, 1947. – 178 s.

³ *Cooper, Robert W.* Вказана праця. – Р. 19.

⁴ *Дейвіс Норман.* Європа. Історія / Дейвіс Норман; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – 1464 с. – С. 1080–1082.

⁵ *Calvocoressi P.* Nuremberg: the facts, the law and the consequences / by Peter Calvocoressi. – London: Chatto and Windus, 1947. – 176 p. – Р. 16.

⁶ *Strank M.* Public Opinion on 1935–1946. – Princeton: Princeton University Press, 1951. – Р. 1035.

⁷ *Henkys R.* Die Nationalsozialistischen Gewaltverbrechen. Geschichte und Gericht. Stuttgart, 1964. – S. 186.

⁸ *Мережко А. А.* Введение в философию международного права. Гносеология международного права. / А. А. Мережко. – К.: Юстиниан, 2002. – 189 с. – С. 32.

⁹ *Ледях И. А.* Нацистские преступники и судебная практика в ФРГ [Текст] / И. А. Ледях. – М.: Юрид. лит., 1973. – 160 с. – С. 13.

¹⁰ *Рабінович П. М.* Людяність як об'єкт правового захисту: до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу / П. М. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 10. – С. 47–48; *Рабінович П. М.* Людяність: міжнародні стандарти правового захисту: до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу / П. М. Рабінович // Право України. – 2011. – № 10. – С. 351.

¹¹ Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями [Текст]: сб. материалов: в 7 т. / сост. Г. Н. Александров [и др.]; общ. ред. Р. А. Руденко. – М.: Госюриздат, 1957–1961. – Т. 7: Заключительные речи главных обвинителей. – 1961. – 760 с. – С. 307–415.

¹² *P. Calvocoressi.* Вказана праця. – Р. 77.

¹³ Див.: *Сенаторова О. В.* Принципи Нюрнберзького процесу як основа міжнародної кримінальної юстиції / О. В. Сенаторова // Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 2: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/09_10.pdf. – Назва з екрана.

¹⁴ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – М., 1955. – Вып. 11: Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу между 22 июня 1941 года и 2 сентября 1945 года. – 200 с. – С. 165–172.

¹⁵ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К.: Атіка, 2001. – 160 с. – С. 149–151.

¹⁶ Мирный договор между союзными и объединившимися державами и Германией (Версаль, 28 июня 1919 г.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppt.ru/newstext.phtml?id=20302>. – Назва з екрана.

¹⁷ *Дейвіс Норман.* Вказана праця. – С. 1083–1084.

¹⁸ *Лебедева Н.* Неизвестный Нюрнберг / Н. Лебедева // Родина. – 1991. – № 6/7. – С. 123–128.

¹⁹ *Дейвіс Норман.* Вказана праця. – С. 1087.

²⁰ Див.: *Дьяков Ю. Л.* Фашистский меч ковался в СССР. Красная Армия и рейхсвер. Тайное сотрудничество, 1922–1933. Неизвест. документы / Ю. Л. Дьяков, Т. С. Бушуева. – М.: Сов. Россия, 1992. – 381 с.; *Трубайчук А. Ф.* Друга світова війна [Текст]: Коротка історія / А. Ф. Трубайчук. – К.: Наук. думка, 1995. – 192 с.

Резюме

Іванов В. М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу).

У статті розглядаються основні підходи до оцінок Нюрнберзького трибуналу, його передісторія, історично-правове значення та вплив на розвиток сучасного міжнародного права. Наголошується на значенні Нюрнберга як перестороги тим, хто намагається перекроювати політичну карту Європи й світу.

Ключові слова: Нюрнберзький трибунал, основні підходи до оцінок, історичне значення, правові наслідки, міжнародне право.

Резюме

Іванов В. Н. Нюрнбергский процесс: историческое и правовое значение (к 70-летию Международного военного трибунала).

В статье рассматриваются основные подходы к оценкам Нюрнбергского трибунала, его предыстория, историко-правовое значение и влияние на развитие современного международного права. Отмечается значение Нюрнберга как предостережение тем, кто пытается перекраивать политическую карту Европы и мира.

Ключевые слова: Нюрнбергский трибунал, основные подходы к оценкам, историческое значение, правовые последствия, международное право.

Summary

Ivanov V. Nuremberg process: historical and legal significance (On the 70th anniversary of the International military Tribunal).

The article highlights the main approaches to the Nuremberg Tribunal assessment, its background, historical and legal significance and its influence concerning the modern International law development. Nuremberg here is defined as deterrent for all those who try to reshape the political map of Europe and World.

Key words: Nuremberg Tribunal, main approaches to assessment, historical significance, legal outcomes, international law.

УДК 340.12

О. М. КУРАКІН

Олександр Миколайович Куракін, кандидат юридичних наук, доцент, професор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Під предметом правового регулювання в юриспруденції прийнято розуміти суспільні відносини, що регулюються нормами права, спеціально створеними для цього відповідними суб'єктами. Особливо таке розуміння міцно вкоренилося в галузевих юридичних дисциплінах.

Зокрема в сфері міжнародного приватного права фахівці під предметом даної галузі розуміють приватноправові відносини міжнародного характеру¹. У цивільному праві висловлюється така думка: «Як і будь-яка галузь, цивільне право складається з правових норм, що регулюють суспільні відносини. Предмет цивільного права також становлять суспільні відносини»².

Очевидно, предмет правового регулювання – одна з основних і найбільш часто вживаних категорій і в загальній теорії права. Більше того, зрозуміло, що категорія «предмет правового регулювання» зобов'язана своїм «народженням» саме теорії права, тому так важливо, щоб в цій науці дане поняття було по можливості чітко визначено.

Якщо звернутися до того, як предмет правового регулювання визначає теорія права, можна констатувати, що суперечок щодо даного поняття серед вчених ні в радянській, ні в сучасній вітчизняній науці майже не спостерігається. Основні розбіжності полягають у тому, що одні вважають предметом правового регулювання суспільні відносини, а на думку інших – це поведінка суб'єктів.

На радянському етапі розвитку теоретико-правової науки в якості предмета правового регулювання визнавалися суспільні відносини, а правове регулювання визначалося як їх «класовий регулятор», організований державний вплив на них за допомогою закону³.

Інший підхід, як вказувалося вище, визначав предметом правового регулювання саме поведінку суб'єктів. Л. С. Явич, наприклад, розумів правове регулювання як різні юридичні форми впливу держави на поведінку суб'єктів суспільних відносин через встановлення прав і обов'язків⁴. Аналогічної позиції дотримувався С. С. Алексеев⁵, який вважав «програмування» поведінки людей і правове регулювання результатом реагування суб'єктів на правовий вплив.

Аналогічні розбіжності існують в теорії права і нині. Однак якщо виходити з того, що правове регулювання суспільних відносин є процесом державного регулювання, то логічних протиріч у наведених твердженнях немає.

Власну точку зору щодо визначення предмета правового регулювання висловлював В. Д. Сорокін. Він вперше запропонував розглядати в якості предмета правового регулювання єдиний предмет для всієї системи права, включно з відносинами соціально-правового середовища⁶.

Слід також зазначити, що деякі науковці в правовому регулюванні виділяють його предмет і об'єкт.

Очевидно, що кожний вчений наводить свої аргументи на користь визнання найбільш обґрунтованою саме його позиції, однак у цілому будь-які принципові протиріччя між зазначеними міркуваннями, на наш погляд, відсутні. У цьому контексті, здається, можна погодитися з А. В. Поляковим, який вважає протиріччя в трактуваннях предмета правового регулювання невинуватими, оскільки «право впливає на поведінку суб'єктів і регулює її, а поведінкові акти лежать в основі суспільних відносин, у зв'язку з чим, не буде помилкою, вважати, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, які регулюються через поведінку суб'єктів соціальної взаємодії»⁷.

Отже, визнаючи державу в якості головного і фактично єдиного творця правових норм, вітчизняна теорія права розвиває цю концепцію, цілком поширюючи її на правове регулювання і його предмет.